

Иржина Прекоп

# МАЛКИЯТ ТИРАНИН

Опората, от която се нуждаят децата

Ново, преработено и допълнено издание

Аквариус  
София, 2007

## Съдържание

Предговор към допълненото издание.....	7
Въведение .....	11
В търсене корена на властолюбието.....	16
Как успях да разпозная проблема на властолюбивите деца? .....	21
Запознаване с малкия тиранин.....	23
Александър 23 – Луиза 28 – Хайко 32 – Михаел 37	
Първоначална скица на смущенията при властолюбивите деца .....	43
В търсене на причините .....	55
Моите изходни размишления за възникването на властолюбието 62 – Колко малко можем да се осланяме на инстинктите си 64	
Фазата на развитие, в която възниква властолюбието .....	71
Как са изглеждали нещата в началото? Продължение на симбиозата 74 – Афективни потребности: какво преживява детето в „кенгурито“? 76 – Как да разпознаем критичния за възникването на властолюбието период на развитие? 81	
Смущения в личностното развитие на малкото дете....	85
Закономерността, по силата на която възниква болестоподобната зависимост 90 – Закономерността, по силата на която блокира развитието на личността и интелекта 96	
Как се стига дотам, че бебето завзема властта?.....	101
Случаят Свен 104 – Възможности за завземане на властта 109	

Когато двама постъпват еднакво, постъпките им съвсем не означават едно и също нещо .....	118
Какво се случва, когато се отдалечим от законите на Сътворението? .....	122
Когато родителите вече не са уважавани	125
– Как едно дете се учи да уважава родителите си?	126
– Как децата компенсират сами пропуските в семейната система?	131
Кой принадлежи към системата на семейството?	132
Родовата съвест поддържа баланса в системата	135
Деца в нарушени семейни системи	137
Как владенето на средата се превръща в мания? .....	152
Отраженията на властолюбието върху необходимостта от приспособяване	154
– Отраженията на властолюбието върху личностното развитие	160
Отнемането на властта води до криза.	
Декомпенсация при детето.....	166
Още нещо за диференциалната диагноза.....	172
Обобщение на диагностичните категории	175
Какво да правим? .....	179
Препоръки за предотвратяване на властолюбието при отглеждане на детето	179
– Препоръки за терапия	190
Терапия с държане в здрава прегръдка	197
– Други начини за терапевтична помощ	204
Азбучен указател на понятията.....	207
Бележки .....	213
Библиографски указател.....	216

## Първоначална скица на смущенията при властолюбивите деца

Ако от тези четири случая извлечем общовалидното и за много други деца, ще се очертаят следните тенденции – тенденции в смисъл на „повечето“, а не на „винаги“:

1. *Родителите* нямат крайни, а напълно нормални възгледи за възпитанието. Представители са на средното съсловие, както и на академичните среди. Отдавна са разбрали опасността, която носи „антиавторитарната вълна“. Като родителски авторитет те не биха искали да потиснат първите проявления на детската воля, но са убедени и в необходимостта да поставят граници. Толкова по-силно е тяхното учудване, когато последното не им се удава тъкмо по отношение на собственото им дете. Та нали вече са съумели да възпитат по-големите си деца като социално здрави и съзнателни личности. Работещите като учители родители успяват да постигнат добра дисциплина в цял един клас, без да проявяват особена строгост. Една майка на властолюбиво дете, учителка по професия, ме попита веднъж напълно отчаяна: „Как се получава така, че тридесет деца в училище ме слушат, а собственият ми син не ме зачита?“

Във всички описани тук случаи става дума за *овладени семейни отношения*. Напреженията между членовете на всяко едно от тези семейства не са по-сериозни от напреженията в други и следователно не се явяват причинител на проблема. Ако все пак се задълбочат прекомерно, това се случва едва когато партньорите започнат

взаимно да се обвинават за смущенията в поведението на детето си и да се карат за реакциите си спрямо тях.

Всички майки на такива деца държат на еманципацията си, но повечето са се отказали да упражняват професията си, тъй като не са искали да ги поверят на „колективно отглеждане“. Те усещат, че са поробени от собственото си отроче чак когато то вече се е превърнало в господар.

2. *Степента на интелигентност* на властолюбивите деца варира от умствено изоставане (обусловено от органични мозъчни увреждания или монголизъм\* и др.) до гениална надареност. Интелигентността очевидно не играе роля при възникването на властолюбието.

3. *Статистиката по полова принадлежност* показва, че се срещат много повече властолюбиви момчета, отколкото момичета. И при преждевременно родените, при МЦД (минимална церебрална дисфункция), при легастения\*, аутизъм и др. броят на момчетата е по-голям. Но най-значителен превес има той при властолюбците. Според предварителни, груби статистически данни съотношението е едно към пет за мъжкия пол. Обяснението е повече от ясно. То е свързано с традиционните очаквания синът да стане силен, волеви млад човек, продължител на рода; на него му се прощава много повече, отколкото на едно момиче. Върху него бащата прехвърля неосъществените си мечти за самоизява, а склонността на майката да го глези носи еротичен нюанс – казва се „мамино синче“, а не „мамино момиче“.

4. Всяко от тези деца се е намирало през първите две години от живота си в една *по-особена ситуация* в рамките на малкото семейство:

- *Като единствено дете*: Лемп подчертава, че повече от една трета от всички деца, а именно 35%, израстват без брат или сестра.<sup>2</sup> Ерик Блументал пише: „Един-

ственото дете често се радва на привилегията да бъде център на внимание в един по-голям или по-малък кръг от възрастни и самото то необичайно силно се интересува от собствената си личност.“<sup>3</sup>

- *Като първородно*: в критичната бебешка възраст всяко дете отначало е било единственото дете. Виктор Луи формулира това малко пресилено: „Всяко първородно дете носи един потенциален каинов знак.“<sup>4</sup>

- *Като най-малко дете*, родено доста по-късно от другите деца в семейството и отглеждано следователно като единствено. Вероятно то е срещнало много повече отстъпчивост, тъй като родителите обикновено са на възраст, когато биха могли да са и баба и дядо и – справили се вече успешно със задачите на възпитанието – да глежат внучето си. По-големите деца не са проявявали ревност към новороденото. Те по-скоро са го имали за играчка.

Наблюдаваната от мен концентрация на властолюбие главно у първородните и последните деца съответства впрочем в значителна степен на изводите на Алфред Адлер, изследвал влиянието на поредността на появата им върху различията в развитието на потребността им от значимост и във възникването на чувството им за малоченност. „За децата от едно семейство много неща са, разбира се, еднакви, но психичната ситуация е индивидуална за всяко едно и се различава от ситуацията на останалите поради поредността, в която са били родени“.<sup>5</sup>

- *Като осиновено дете*, за което осиновителите се грижат с особено старание, за да задоволят неговите несъмнени потребности да навакса липсващото му усещане за свързаност и базисно доверие и да го убедят в любовта си. Някаква роля подсъзнателно играят и собствените им недокрай удовлетворени потребности от любов.

- *Като първо осиновено дете*, при което шансовете и рисковете, съществуващи при следващото осиновено или при собственото първородно, се мултиплицират.

- *Като цветнокожо осиновено дете*, на развитието на чиято воля и самосъзнание осиновителите обръщат особено внимание, за да могат да му дадат шанс за самоутвърждаване в този враждебен спрямо чужденците свят. Освен това поради по-различния си външен вид то се радва на повече възхищение от страна на най-близкото си обкръжение и на обществото.

- *Като непълноценно или застрашено дете*, било то поради болест или умствено увреждане, физическо или умствено изоставане. Към тях спадат и децата, страдащи от спастичен бронхит, припадаци, недостиг на въздух и задушаване, децата, които по принуда биват лекувани с лечебна гимнастика (напр. според Войта), децата с големи затруднения в самореализацията си и общуването. На всички тях им се засвидетелства голямо съчувствие и желанието да им се компенсират това, от което трябва да се лишат извън родителския дом.

5. Доколко *първичното чувство за защитеност* бива разклатено още при раждането, остава тайна. Установено е обаче, че изживяването и превъзможването на симбиотичната връзка и въобще свързаността с майката винаги и при всички деца е било съпроводено със смущения.

6. В разказите си родителите често споменават, че *отначало детето е било лесно за гледане*. Между шестия месец и втората годинка е настъпил *обрат*, отличаващ се с трескаво безпокойство. Това е станало в предхождащата откриването на Аза (самоидентификацията\*) фаза, т. е. преди избухването на фазата на негативизъм, и е съвпаднало с особени обстоятелства, които изискват цялото внимание на родителите, като напри-

мер никненето на зъби, ваксините, промяната на храненето, нарушенията на съня, болестите или растящото желание на детето да се движи.

Болезненото безпокойство често се взема за темпераментен, несдържан нрав. Родителите са се радвали на нестихващото желание на детето да предприема нещо и са му позволявали да ги разиграва, без да забележат, че тук вече си проправя път властолюбието (случаят Луиза).

7. От гледна точка на *личностното развитие* се случват впечатляващи отклонения от нормалното, които ще изброя накратко. В следващата глава ще се опитам да проследя взаимовръзките между тези отклонения и властолюбието. Сега само подчертавам, че става дума за последици от блокаж в първата фаза, когато малкото дете възприема бурното овладяване на средата си като свой най-ценен опит.

При анализирането на предисторията на различните случаи на властолюбие често прави впечатление, че *фазата на срамежливостта и страха от чужди хора* (някъде около осмия месец) и *фазата на негативизма* (към две-две и половина годинки) „са прескочени“. Родителите казват, че поведенческите смущения са настъпили много рано, а именно – през фазата на срамежливостта, и продължават и до днес, макар детето да ходи вече на училище.

В речта на нискоинтелигентните деца или на онези, които са над средното ниво, но са едностранно технически надарени и склонни към интроверсия\*, наблюдавахме *закъсняла употреба на Аз-формата*. Това често е съпроводено със *застой* в постиженията и в изграждането на личността (регресия).

През деня децата рядко са били зависими от биброн-залъгалка и са го използвали само за заспиване. Тъй наречените „преходни обекти“ или „преходни фе-

номени“ – тук се имат пред вид части от собственото тяло, например палците, или части от майчиното, а меката носна кърпичка или мечето (по Уиникът и Мичерлих) – предпочитани докъм края на първата годинка и изоставяни с прогресивното отделяне от майката – или изобщо не са били използвани, или са се превръщали в предмет на дългогодишна зависимост.

Често наред с непреодолимото влечение към някои предмети или процеси се забелязва натраплива склонност към събирането им. Най-силната нарцистична зависимост обаче възниква изглежда по отношение на властването. Във всеки случай зад всички тези смущения се крие пропуснатото отделяне от майката и несъстоялото се индивидуизиране на детето.

*Властолюбивите успяват да се отделят само частично или изобщо не успяват.* Впрочем частичното отделяне само по себе си представлява противоречие, но при тях то е характерно и болезнено. Те се привързват все по-силно и симбиотично към определени личностни черти на майката или към определени сфери от нейния живот и там диктуват положението. Колкото повече я подчиняват на себе си, толкова по-малко могат да се отделят от нея.

8. Според наблюденията властолюбивото дете упражнява властта си *на определени територии* и налага различни правила на поведение за всяка област от живота (случаят Михаел). Понякога прокарва рязка граница между различните сфери, например „навън ангел, въщи – дявол“. (Българската поговорка е: „Навън драг, въщи враг.“ – Б. р.). Има периоди, в които се държи така, сякаш носи в гърдите си две души. Тогава отново се вкопчва в управлението, педантично държейки например на някое определено ядене или на определена социална роля.

9. Като цяло *бият на очи* голямата себичност, собственическите претенции и постоянният стремеж към привличане на чуждото внимание. Ето един незабравим епизод: седемгодишно момче вижда при влизането си в лекарския кабинет фотомонтаж с много детски лица и ядосано пита: „Защо ме няма тук?“ Властолюбивото дете е ненаситно в отстояването и разширяването на правата си – тази потребност е като бъчва без дъно.

Претенциите му са на *всемогищ*. Неуспехите са непоносими за него. Владетелят не може да губи. Не е изключено играта „Не се сърди човече“ да се превърне в драма. Дейности, при които детето се показва несръчно, веднага биват изоставяни. То все по-често проявява *безпокойство* и демонстрира неуморимост под формата на нетърпение и нервни движения. Властолюбивото дете *не спазва дистанция* спрямо чуждата собственост и чуждите хора.

То постоянно изпробва дали средата му се поддава на завладяване. На неуспехите, които често не могат да бъдат предотвратени, реагира с хленчене и негодувание.

Прекомерната привързаност към определени предмети и дейности се превръща в натраплива зависимост. Само за кулинарните предпочитания на властолюбивите деца бих могла да напиша цяла книга. Няколко примера: от месото – единствено паниран шницел, от рибата – единствено рибни пръчици, от пилето – единствено кожата, каймата – единствено с доматен сос; а от зеленчуците – единствено спанак, от плодовете – единствено червени портокали, а ако изобщо ще се дъвче, то тогава единствено добре изцедени макарони и т. н. Много по-силно от предпочитанието към едни ястия се явява *натрапливото отхвърляне* на други. По-лесно е да се отговори на въпроса „Какво детето яде с удоволствие?“, отколкото – какво отказва да яде. Познавам деца, които

не искаха да заменят майчиното мляко с твърда храна, трябваше да бъдат хранени изкуствено и бяха съгласни да тичат насам-натам със сондата в носа. Терапевтичните и педагогическите умения на болничния персонал в такива случаи не вършат работа. Нито гладът, нито изгледите за привлекателна награда могат да отклонят детето от твърдоглавото му поведение. Натрапливостите се проявяват със същата „прецизност“ и по отношение на успеха в училище. Зная за едно момиче, което учи само ако са му обещани перлонови чорапи и екстравагантна шнола за коса – само за това конкретно възнаграждение.

10. *Социалното поведение* на властолюбците се отличава още и с отсъствие на елементарни способности за приспособяване, което ще рече готовност да забележиш потребностите на отсрещната страна, да ги приемеш като свои и да направиш компромиси. Властолюбецът сам определя формата на приспособяването си към другите – той се вслушва и помага, *когато има желание за това*. Такова абсолютно егоистично държане се забелязва и при размяна на нежности, без то особено да впечатлява майките поради тяхната влюбеност в собственото им дете.

Според интензивността и такта, с които детето настоява за изпълнение на желанията си, родителите му или се чувстват пренебрегнати и използвани, или мислят, че с чара си то би могло да върти на пръста си всекиго, но все пак предимно жените. Понякога не мога да се сдържа да не отбележа, че познавам всъщност само една професия, на която са присъщи тези качества, а именно – на сутенъора. За съжаление, с това сравнение не предизвиквам съпротива у родителите, а тъга, и в най-добрия случай – открит разговор.

Те се оплакват от *ограчената способност за състра-*

*дание* на детето си и от безцеремонното му поведение, но на тях им е трудно да го упрекат. Нали не го прави нарочно и не знае какво върши. Та то не отвръща с взаимност, защото изобщо няма понятие какво е това. По някакъв странен начин обаче същото дете има ясна представа как отсрещната страна трябва да я прояви, тоест – все пак разбира за какво става дума. Чувствата му са насочени не към другите – алтруистично, а към собственото му Аз (его).

Детето е свръхдокачливо, ако го критикуват, и не може да признава грешките си. Поради отсъстващата или минималната му готовност за компромиси партньорството с връстниците не му се удава. То предпочита приятели, които се нагаждат към него, а това най-добре се получава със значително по-големи или по-малки деца.

Докато никой от братята и сестрите не му оспорва трона, не му се налага да воюва за властта и следователно се има за най-силно: по-силно от по-големия си брат и по-обичано от бебето – просто без конкуренция. Положителното му отношение към новороденото в семейството често погрешно се оценява от родителите като съпричастност.

Властолюбивото дете самò определя *дали ще учи*, като отчаяно и незабавно отхвърля всеки намек за допуснатата грешка и изпускане на първенството. Концентрира се само върху съдържанията, които го интересуват, и то само толкова дълго, колкото иска. Позиция, съпроводена с достатъчно висока интелигентност и любознателност, която всъщност би могла да му върши работа. Проблемите изникват тогава – едва тогава – когато трябва да се посрещнат, приемат и преодолеят трудности, идващи отвън.

Забележи ли, че вече не е *център на внимание* за възпитателя, властолюбивото дете започва да усеща всяко изискване като унижение и като основание за протест. Съпротивлява се така невъздържано *срещу всяко педагогическо и терапевтично въздействие*, че изглежда имунизирано и *резистентно* спрямо подобни намеси.

Отдава предпочитание на игри, които са лесноусвоими поради схематично-функционалната им прегледност. Затова *механичните играчки* са любими на всички деца с каквато и да било степен на интелигентност: те не са сложни за овладяване и манипулиране, няма партньор, към когото трябва да се приспособяваш. Натиска се едно копче и колата бръмчи накъдето ѝ заповядаш. Така количките match-box, автомобилчетата с дистанционно управление, компютрите и прочее стоят на първо място в листата на желанията.

Към хобитата спада и събирането, все едно дали на пощенски марки или на някакви предмети без стойност. Всички те биват струпвани, сортирани и пазени. Компанията на тези предмети създава чувството, че притежаваш малко царство и че можеш да господстваш над него.

В ролевите игри – ако такива въобще се играят – въображението на малките властолюбци е неизменно заето с ролята на човек, притежаващ власт – шеф на полицията например, Винету или Дракула, а освен това действието винаги е изпълнено с агресия. Нерядко подобна бедна на вариации игра в края на краищата става ригидна\*. Едно седемгодишно момче в продължение на две години всекидневно шурмува със самоходното си човече планината Сантис, като в качеството си на командир постоянно променя само разположението на военните части, с което играта свършва.

Ако властолюбивите деца бъдат подтикнати към *проекция*, което ще рече вживяване в професия, живот-

но, превозно средство или нещо подобно, заредените им със стремеж към власт, сила и превъзходство представи се съсредоточават върху следното: шеф на полицията, директор на зоологическата градина, Тарзан, Рамбо, кранист на най-големия в света кран, главен лекар, Джеймс Бонд, поппевица като Нина Хаген и т. н.

Едно момче си избра професията на президент на Бундестага. Когато му обърнах внимание, че за този високоотговорен пост би трябвало да се учи много и би било по-добре да си избере нещо друго, то с готовност се съгласи: „Ами тогава бундесканцлер.“ На въпроса ми как си представя упражняването на тази професия, момчето отговори: „Всеки ден ще се появявам на първа страница на Шутгартер цайтунг.“

При животните изборът пада върху горилата, динозаврите, акулата, белия кит, лъва. За децата е важно преживяването на властването: „От лъва се страхуват и животни, и хора.“ „Белият кит е най-големият от всички риби и всички морета му принадлежат.“

От превозните средства предпочитани са поршетото, ракетата, еър-бъса и полицейската кола със сирена. Искане се превозно средство, което да е най-мощно и бързо.

Що се отнася до *словесната комуникация*, прави впечатление, че повечето деца не желаят да слушат. Пониско интелигентните властолюбци отказват да приемат отговора, който им се дава. Самите те обаче задават въпросите си стереотипно, за да чуят познати обяснения или за да им бъдат изпълнени желанията. Мнозина, независимо колко интелигентни, използват езика като средство за властване. Постоянно питат „Защо?“, без да очакват отговор, или питат „Кой или какво е това?“, но не и „Какво правиш? Дали не би желал да правиш нещо по-различно? Боли ли те нещо?“ Ужасяващо

малък брой разказват за собствените си преживявания, за успехите или неуспехите си. И почти нито едно – за проблемите на други деца: освен ако не злорадстват.

Някога и някъде *отнемането на властта* се е загнездило болезнено в живота на тези деца. Външният повод често изглежда безобиден за околните, но е съкрушителен от гледна точка на преживяванията на малкия човек: едно преместване, растящата активност на по-малките брат и сестра, свикването с детската градина, конфронтацията с правилата и изискванията на училището, осъзнаването на собствените слабости в сравнение със слабостите и постиженията на връстниците му. Необходимостта да решаваш проблеми, без да имаш желание за това, а просто защото трябва, се изживява като тотална заплаха, на която страдащото дете реагира с депресия или агресивност в зависимост от темперамента, смелостта и други свои дадености.

От този момент нататък се променя *динамиката на отношенията в цялото семейство*: детето изведнъж става трудно дете и изгубва ролята си на паша, превръща се в обект на съмнения; търсейки причините за появилите се смущения, отговорните за детето възрастни започват да се обвиняват взаимно и помежду им се появяват напрежения.

И накрая още една констатация относно честотата на случаите на властолюбие: в Западна Европа (а също така и в Япония) тя е впечатляваща сред децата, родени след 1975 г. В САЩ тази „епидемия“ избухна десет години по-рано – към нея принадлежат днешните младежи, които създават главоболия на родителите си.

Кръгът на наблюденията се затваря и остава въпросът: къде все пак трябва да търсим причините за властолюбието?

## В търсене на причините

Случи ли се да засегнем темата за малките домашни тирани, обикновено ни се отговаря с раздражение и категоричност: „Това са последиците от антиавторитарната вълна.“ Да, ама не! Наистина, тази вълна ни остави в наследство голям брой неподатливи на възпитание деца и юноши, незачитащи родителите си и общоприетите норми, невъздържани и неиздържливи, страдащи от безсмислието на живота, нямащи желание за нищо и склонни към резигнация, респективно – към разрушение на също тъй безсмисления свят и на собствената си личност. Само че те не се стремят да управляват средата си. По-скоро търсят опора у по-силния, бил той водач на секта или главатар на банда; в лицето на отделен човек или група. Съгласна съм, че антиавторитарните тенденции доведоха до дезориентация, която на свой ред породила страх у родителите да пречупят волята на детенцето си, вместо да търпят номерата му. Причината обаче не може да е само тази.

В края на краищата несъгласните си дават сметка, че тирани е имало винаги. Припомнят си, че още в Библията се говори за някой си Ирод, хрумват им примери с властни тъщи и шефове на отдели. Едно време тези хора вероятно от малки са били обслужвани от А до Я и са получили правото да властват над братята и сестрите си. Поведението им е било определяно като надменно. Но днес ги срещаме точно в семейства, които най-малко са искали да отгледат тиранин, ето защо честотата на явлението е необяснима. Причините за властолю-

бието се търсят в наследствеността, понеже „най-малкият брат на единия дядо е бил също толкова мъчен човек, истински страховит фелдфебел“, в астрологията и къде ли не още. Майката на Александър споделя: „Нящо чудно, че ни пренебрегва. Аз съм Стрелец, не ограничавам ничия свобода, мъжът ми е Везни, а синът ни – Скорпион. Скорпион в истинския смисъл на думата. И учителката му също е Скорпион. Ами че то е ясно защо двамата не можеха да се понасят!“

Дори само от тези няколко примера се вижда, че едностранчивостта на обясненията е опасна и неразумна. Но от отчаяние и незнание родителите проявяват склонност към опростяване. После търсят помощ от специалисти. Те обаче също допускат подобни мисловни грешки. Страхувайки се да не бъдат упрекнати в неаучност поради неточна преценка на фактите, не обхващат проблема във всичките му аспекти, а предпочитат да го разчленят на отделни по-малки и обозрими части. Механистичното аналитично мислене и тясното профилиране водят дотам, че някоя част от цялото бива надценена, след което се приписва нереалистично голямо значение на една-единствена причина. Така на безпокойството, разстройството на вниманието, влиянието на медиите и т. н. не се отдава достатъчно внимание. Поставената от такъв тесен зрителен ъгъл диагноза и назначената въз основа на нея терапия често остават встрани от проблема и не дават добър резултат. Ето как в случая с Александър щеше да бъде приета за вярна приписаната му от учителката училищна фобия, докато всъщност ставаше дума за властолюбие. При Михаил пък специалистите бяха склонни да диагностицират умствено изоставане със смущения на вестибуларната, тактилно-двигателната функция\* и да препоръчат упражнения за сензомоториката.

Бих искала да изброя няколко от тези опити за интерпретация, без да ги поставям под въпрос, защото всеки има своето право на съществуване, доколкото допринася за разбирането на цялостната проблематика.

- *Допускането, че едно мозъчно смущение е органично, биохимично обусловено*, може да доведе до предписване на психофармацевтични препарати. Според данните на Института за медицинска статистика (IMS) във Франкфурт на деца под дванайсет години се назначават 400 000 успокоителни и седативни средства годишно, между които и водещи до привикване сънотворни. Освен това в тази възрастова група се предписват и 100 000 антидепресанта, както и ужасяващото количество от 65 000 транквиланти и 225 000 невролептици (лекарства, действащи задържащо на централната нервна система). Детският лекар д-р Валтер разказва за една сесия за обмяна на информация във Франкфурт на тема „Психофармацевтичните средства във възпитанието“: „Психофармацевтичните средства често се назначават при разстройства на вниманието, паметта и съня, при безпокойство и хиперактивност. Те са уместни само в изключително малко случаи, а именно – при наличие на детски психози и епилептични припадъци.“<sup>6</sup>

- На подобно становище са народните лечители и хомеопатите, които смятат *фосфатите* и *съдържащата олово храна* за причинители на безпокойството и раздразнителността на децата. Коренът на всички злини се вижда в замърсяването на околната среда. Така бяха създадени вече множество инициативни групи на родителите в търсене на възможности за самопомощ на екологична основа. Ограничаването с бедна на фосфати и олово храна отклонява вниманието от някои сериозни проблеми на възпитанието, направо ги „счита под килима“.

- Някои застъпници на теориите за *органичните мозъчни дисфункции и минималните мозъчни увреждания* смятат, че отклоненията в поведението и недоволството на децата възникват в полето на напрежение между тяхната висока интелигентност и възможностите да реализират своя потенциал. Затова тези специалисти пледират за невро-физиологична реорганизация, т. е. за функционални тренировки на невро-физиологична основа, ръководени от ерготерапевти и физиотерапевти. Предлагат се и тренировки на вниманието на поведенческо-терапевтична основа със система за възнаграждение.

- Голяма част от населението отдава вината за сегашните странности в поведението *на телевизията*. Навярно това мнение е толкова разпространено, понеже гледането на телевизия наистина се е превърнало във всекидневно съдържание на живота ни и в предмет на борба за власт. Майката на едно властолюбиво дете, старша учителка в средно училище, споделя: „Който е взел дистанционното управление, той държи и властта у дома и определя какво ще гледаме всички.“ Един баща допълва: „Ако не отстъпя на сина си при избора на програмата, той устройва такъв терор, че все едно нищо не ми се удава да видя, ето защо се съгласявам веднага с него и съм спокоен.“

Гледането на телевизия пречи не само на динамиката на семейните връзки, но изкривява и влиянията на културата и отношението към ценностите. В книгата си „Ние се развличаме до смърт“ Нил Постмън твърди: „Телевизията превръща културата ни в гиганска арена за шоу-бизнес, на която практически всяка тема се поднася за развлечение.“<sup>7</sup>

Тъй като телевизията стана най-важното развлекателно занимание през свободното време и с атрактив-

ните си предложения стимулира подражанието, тя насажда у зрителите повърхностност, лековатост, фантазии за лесен успех и възхита пред силата на агресивността. Колкото по-често и по-брутално се демонстрира агресивност, толкова по-рано става притъпяването на чувствителността и заразяването със злото. Така детето се ориентира съобразно примера на Рамбо и Хи-Мен, омагьосано от бруталното насилие, без при това да получи шанса да прави разлика между добро и зло. Ето защо много родители са ограничили или забранили напълно гледането на телевизия. Но и те не са направили проблема на властолюбивото си дете по-лек.

- Друга една хипотеза също не търси причините при страдащите: всеки човек се формира посредством средата си, особено безпомощното, малкото, манипулираното дете. То е изложено без защита на проекциите на родителите си с техните невротични потребности от компенсация и е, тъй да се каже, тяхна жертва. Всеки отделен човек си има свой стил на живот и пречи на останалите, включително и на детето в разгръщането му като личност. Ако изброените по-горе обстоятелства се разглеждат като единствена причина, то родителите биват насочвани към семейна терапия, а малкото – към недиригентна игрова терапия.

- Критиците на *потребителското общество* оценяват деструктивните смущения като последица от изнежване, разглеждане и удобство. Те изпитват носталгия по естественото пространство, в което човек може да премери реалните си сили и да постигне реално самочувствие. Вместо лично да прояви активност, на детето му се сервират готови играчки, готова храна и готова музика, произведени технически перфектно в някаква фабрика. Предметът е лесно заменим и вече не се цени. Много деца не знаят откъде идват млякото, яйцата,

зеленчуците и плодовите консерви. Те гледат на супер-пазара като извор и мислят, че тези неща могат да се употребяват подобно дъвка: купуват се, сдъвкват се и се изплюват.

- Важна причина за натрупаните и неосвободени агресии се вижда в *липсата на възможности и места за игра*.

- Най-голямата пречка в развитието на социалното поведение за мнозина обаче е *малкото семейство*, което живее перфектно обзаведено, осигурено с всички удобства, херметически затворено между четирите си стени. В едно такова малко семейство расте добре защитено единственото дете. Познавам 14-годишни деца, които никога досега не са си отрязали сами с ножа и парче хляб, никога не са си почистили обувките или не са си зашили копче, камо ли да помогнат на майка си или да поемат някакви задължения. Че и защо ли – отличната организация на нашето потребителско общество изнамери количката за пазаруване и подземния гараж. Те ни отнемат ходенето и носенето.

- Употребата на *компютърния език* води до обедняване на мисленето и понеже той се използва като средство за комуникация и заменя общуването между хората, се явява в ущърб на социализацията. Същевременно обаче механичният мозък на сметачната машина ни дава еднозначни мисловни ключове, които подхранват тенденцията неуверените хора да се отдръпват пред неизчислимото многообразие на живота. Встрастеното виждане в екрана на компютъра завладя вече цяло поколение родители и остава да попитаме доколко мисленето им, което все повече потиска живата емоционалност, е заразило вече и децата.

- Критиката на това общество и на всеобщото *замърсяване* – от измирането на горите до етичните ценности –

има своето основание. Но при консултирането на дете с тежки поведенчески разстройства подобни оценки са от несъществено значение. При почти монументалните размери на апокалиптичния проблем родителите се чувстват безсилни, всичко им се вижда е загубено и те са склонни към резигнация.

- Хората са достигнали до една кулминационна точка, от която гледат на по-нататъшното развитие като на заплаха и в своя установен, управляван от компютри и вече чужд на чувствата културен кръг предприемат активни действия за *възстановяване на връзката с природата на инстинктите*. В името на обновлението на човешкото битие много млади родители игнорират препоръките на своите родители – генерация, формирана в първата половина на двадесети век от характерния за американския бихевиоризъм\* начин на мислене. С присъщата си рационалност и стремеж към успех той достигна апогея си в заключението на учебната психология и педагогиката, че когато се разплачат, пеленачетата не бива да се разглежат. Трябва да отбележим, че тази студенина при отглеждане на детето доведе до всевъзможни невротични зависимости от заместители на удовлетворението (тук спада и компютърната пристрастеност), но не и до специфично нарастване на властолубието. Младите родители се борят за естествено раждане, за обща стая с новороденото, за да не се прекъсва връзката с него, за „кенгуру“ вместо детска количка и за кърмене на детето. Тази готовност да се води борба за очовечаване се появи отначало в САЩ, където най-напред настъпи и опустошението в резултат на технокрацията, а наскоро след това премина във ФРГ и Япония. И именно оттук идват ужасяващи цифри за нескончаеми агресии и разрушения:

- Според последната статистика в Съединените щати два милиона деца са малтретирани от родителите си.<sup>8</sup> (Бележка на авторката: не съм допуснала грешка!)
- 18,7 на 100 000 жители във ФРГ се самоубиват. От тях 1300 младежи сами са сложили край на живота си<sup>9</sup>, като при децата над осем години броят на самоубийствата расте.<sup>10</sup>

Критиците на „нежната вълна“, които не успяха да я спрат и да консервират технологичното, стерилно отглеждане на децата, сега мислят, че правотата им е възтържествувала. Според тях причината за бедите би следвало да се търси в загърбването на разума, както и в наблягането на инстинктите, които наистина вече изобщо не са човешки. Най-добре било, ако върнем излязлата от пътя кола в „стария коловоз“. Тук се имат предвид онези невротизиращи препоръки от споменатото време, когато технокрацията зачеркна съществуването на инстинктите, без още да познава емоционалността на малкото дете.

### ***Моите изходни размишления за възникването на властолюбието***

Ще се позова на все повече налагащата се в психологията и психиатрията гледна точка, че психичните отклонения никога не са породени от една определена причина, а трябва да се разбират като „резултат от взаимодействието на повече сили..., които се сблъскват на различни нива вътре в едно сложно устройство“.<sup>11</sup> Аз не подценявам никое от споменатите отделни условия. Според детето и ситуацията, според нрава на неговите родители, особеностите на манталитета му и мантали-

тата на семейството тази или онази причина в рамките на цялото може да има различна тежест. При някого може да се появи изразено властолюбие, при друг, въпреки сходните обстоятелства, то не възниква, защото вроденото предразположение не се е оказало в болестотворна среда.

Само при такъв подход си разрешавам да насоча вниманието ви към една определена причина. Ако в тази книга се постарая да представя хипотезата си за съществуването на известна зависимост между „нежната вълна“ и властолюбието, тя може да предизвика нечие възмущение.

Осъзнавам този риск. Въпреки това именно за доброто на „нежната вълна“ се осмелявам да изтъкна една грешка, която се допуска при връщането към старата традиция, почиваща на продиктуваното от инстинкта поведение в отглеждането на детето. В примитивните култури пеленачето се носи и успокоява в допир с тялото на майката, защото се налага да се приспособи към нея и към всички условия на живот на голямото семейство. Активността му бива ограничавана в значителна степен, но пък то се чувства защитено и разбрано от родителите си, братята и сестрите – или който друг го носи – посредством взаимното нагаждане; потребността му от свързаност е удовлетворена и закрилящите го родители полека-лека му признават правото да се отдели. Днес обаче се получава обратното: в рамките на добрите условия на живот на технократичната култура и малобройното семейство родителите се нагаждат към бебето. По този начин на него му се отнема както шансът да се упражни в адаптация към средата като предпоставка за житейска годност, така и възможността да усети закрила. На едно определено стъпало в развитието на мисленето и личността си за бебето се оказва особе-

но важно да почувства себе си всевластно, а родителите си – напълно покорими. Получи ли увереност в тази си практика, на него не му остава нищо друго, освен да превърне овладяването на средата в заместител на удовлетворението на основната си нужда от защитеност. То става болезнено зависимо от опита си на владетел.

Бих се радвала много, ако в тази книга ми се удаде да ви убедя в следното свое твърдение: „Когато двама постъпват еднакво, постъпките им съвсем не означават едно и също нещо.“ Начинът на живот на прединдустриалното общество или на тъй наречения „трети свят“ не може да се пренася лекомислено в нашето технократско общество на благоденствието. Нямам намерение да ви съветвам да се противопоставяте на инстинктивното, напротив – за мен също така е от значение да защитя „нежната вълна“ от лошата ѝ слава и да се застъпя за хуманистичните ѝ стремежи.

Засегнати от разглежданите проблеми са не майките, занемарили децата си заради собствената си еманципация, точно обратното: имам предвид едно много помладо поколение, което по вътрешно убеждение и от страх да не допусне грешки се опита напълно да се посвети на децата си. Именно тези родители, които искат да направят обществото по-човечно, се сблъскват с трудности.